

İktisad Meselesine Usûlî Bir Bakış¹

Takî El-Osmanî

Çeviri: Ozat Shamshiyev**

DOI: 10.25272/ijisef.620110

Type: Translation

Öz

İslam dini, iktisad konusunda, ifrat ve tefritten uzak mutedil bir yol izlemiştir; bir yandan geçim temini ile rızık elde etmenin insanın müstağnî kalamayacağı husus olduğunu kabul ederken, öte yandan, insanın maîşet talebini hayatının aslî amacına dönüştürmesini tasvip etmemiştir. Bundan dolayıdır ki, Kur'ân ayetlerinin bir yandan ruhbanlığı yerdığını görürken; diğer yandan Allah'ın lütfunu ummayı emrederek, ticaretle uğraşmayı "Allah'ın fazlını istemek" olarak isimlendirdiğine şahitlik ederiz. İslamî anlayışa göre iktisad, Allah (c.c.) tarafından bazı doğal dinamiklere tevdi edilmiş bir nizamdır. Söz konusu dinamiklerin başında şüphesiz, arz-talep dengesi gelmektedir. İslam iktisadı, ferdî mülkiyeti inkar edercesine sınırlandıran sosyalist ekonomi ile bireyin mülkiyeti ve iktisap hakkı noktasında hiçbir kuvvet ve kudret tanımayan kapitalist ekonomi anlayışlarından farklı olarak vasat bir yol takip etmektedir.

Anahtar kelimeler: İslam iktisadı, Sosyalizm, Kapitalizm, Usûlî Mukayese.

¹ Bu makale, Muhammed Takî el-Osmanî tarafından, *Sahîh-i Müslim* üzerine yapılan *Tekmiletü Fethi'l-Mülhim* isimli çalışmanın alışverişler bahsine yazılan mukaddimenin çevirisidir.

**Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Hukuku Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, ozshamshiyev@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9385-7235>

1. Giriş

1.1. İslam'da İktisad Meselesi

İktisad ve maîşet meselelerine geçmeden önce İslam iktisadını diğer iktisad nazariyelerinden ayıran temel noktaya dikkat çekmemiz gerekmektedir. Bu nokta-i fârika şudur ki, İslam, dünya menfaatlerini tümünden terk etme ve geçim temini için çalışıp çabalamayı hoş görmeme noktasında ruhbanlığa karşı gelerek, insanın iktisadî alanda çalışmasını mübah, hatta yerine göre müstehab veya vâcip kabul etmekle beraber, her şeye rağmen ekonomik gelişmeyi ve yükselişi insan hayatının gayesi olarak görmediği gibi, iktisad olayını da insanın en temel problemi olarak görmez. İşte burada, İslamî iktisad ile materyalist iktisad arasındaki en temel fark ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, maddeci (materyalist) iktisad, "maîşet" meselesini insan için asıl hedef addetmekte, malı-mülkü ve müreffeh hayatı insanoğlunun dünya hayatında yapabildiklerinin tamamı için asıl gaye ve temel hedef olarak belirlemekte, insanın kendi ve diğer insanların refah seviyesini yükseltmekten başka amacı olamayacağını iddia etmektedir.

İslamî iktisad ise, bir yandan geçim temini ile rızık elde etmenin insanın müstağnî kalamayacağı husus olduğunu kabul ederken, öte yandan, insanın maîşet talebini hayatının aslî amacına dönüştürmesini yasaklamıştır. Bundan dolayıdır ki, Kur'ân ayetlerinin bir yandan ruhbanlığı yerdiğini görürken; diğer yandan Allah'ın fazlını talep etmeyi emrederek, ticaretle uğraşmayı "Allah'ın fazlını istemek" olarak isimlendirdiğine; malı "hayır" olarak ifade ettiğine; gıdaları "rızkın tayyib (tertemiz) olanları", giyim-kuşamı "Allah'ın ziyneti", evi ise "huzur" olarak dile getirdiğine tanıklık ederiz. Fakat bununla beraber, bir başka açıdan dünya hayatından "geçici bir meta" olarak bahsederek birçok ayet-i kerimede dünyayı zemmettiğine de şahitlik ederiz.

Elbette bu, [nasslar arasındaki] bir çelişki veya tutarsızlık değildir. Bunun temel espirisi şudur ki, Kur'ân, maîşet araçlarının tamamını, insanın hedef tuttuğu temel gayesine giden yolda geçmek durumunda olduğu birer merhale olarak görür. İnsanın temel gayesi, Allah'ın rızasına ve âhiret yurdundaki ebedî mutluluğa giden yolu kolaylaştıran ahlakî erdemlerdir. Şüphesiz ki, insanın hakikî problemi ve asıl hedefi bu mutluluğa erişmekten ibarettir. Mutluluğa erişmek, dünya hayatının zorlu ve engebeli yollarına uğramadan söz konusu olamayacağına göre, dünya hayatında ihtiyaç duyacağımız araçları tahsîl etmek durumundayız.

Öyle ise, dünya nimetleri, insan hayatı için gerçek karargâhına varmak üzere bir köprü ve geçit konumunda olduğu sürece, "Allah'ın fazlı", "hayır", "Allah'ın ziyneti" ve "huzur" gibi anlamlara gelir. Şayet insan, yolunu şaşırır, dünya hayatının güzelliklerine kendini kaptırarak hayal ve kuruntuların tutsağı olur da asıl hedefini unutarak araçları amaç hâline getirirse, işte o zaman söz konusu araçlar, Kur'an-ı Kerim'in diliyle, birer "geçici meta", "fitne" ve "düşman" hâline gelir. Nitekim, Yüce Allah (c.c.) şu ayet-i celilede, bu mânayı (dünya ve âhiret dengesi) açıkça dile getirmiştir: *"Allah'ın sana verdiklerinde âhiret yurdu için çabala; fakat, dünya hayatından nasîbini de unutma!"*²

² Kasas, 28/77.

1.2. Sermaye ve Mülkiyetin Hakikati

İslam iktisadı konusunda önem arz eden noktaların ikincisi, tabiatı ne olursa olsun sermayenin gerçek anlamda Allah'ın mahlûku ve mülkiyeti olduğu, insanoğlunun sahip olduklarının ise gerçekte Allah'ın bir bağıışı olduğudur. Nitekim Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: *“Onlara Allah'ın size verdiği maldan verin!”*³ Kur'ân-ı Kerim, bir başka yerde bunun sebebine şöyle işaret etmiştir: İnsanın, bir şeyi üretme, varlığa getirme noktasında, mânileri ortadan kaldırmak için çaba sarf etmekten öte yapacağı bir şey yoktur. Çalışmalarının meyve (ürün) vermesi, gayretinin netice doğurması ise ancak Allah'ın emriyle mümkündür. Zira, insanın, toprağa tohumu atıp taş ve benzeri engelleri izâle etmekten başka kudreti dâhilinde olan bir durum yoktur. Tohumun büyümesi, fidan olduktan sonra ağaca dönüşmesi, ancak Allah'ın kudretiyle meydana gelmektedir. Cenâb-ı Hak (c.c.) buyuruyor ki, *“Ektiklerinize hiç baktınız mı! Onları yerden siz mi bitiriyorsunuz, yoksa Biz miyiz bitiren?!”*⁴ Bir başka ayette ise şöyle buyurur: *“Kudretimizle kendileri için hayvanlar yarattığımızı, onların da (sadece) o hayvanlara mâlik olduklarını görmezler mi?”*⁵

Yukarıdaki ayetler, sermaye ve onun mülkiyetinin hakikatine dair temel noktayı aydınlatmaktadır. O temel nokta, hangi şekilde olursa olsun sermaye ve servetin Allah'ın mülkü olduğu, onu insana rızık olarak verenin yine Allah olduğu gerçeğidir. Bu anlamda, mal (servet) Allah'ın mülkü olduğuna göre, insan, ancak İslam şeriatine göre belirlenen özel yollarla bu servetin mâliki olabilmektedir. İnsana, mal üzerindeki tasarruf hakkını veren Allah olduğuna göre, mal üzerindeki tasarruf noktasında insanın Allah'ın ahkâmına boyun eğmesi gerekmektedir. Dolayısıyla insan, birtakım şeylere mâlik olup onlar üzerinde tasarruf yetkisine sahip olmasına rağmen, onları kullanma ve tasarrufta bulunma noktasında mutlak hürriyeti hâiz değildir. Aksine, Allah'ın hükmü ve emrine teslimiyet göstermesi, hadlerini çiğnememesi ve kânunlarına uyarak mal varlığını ancak Allah'ın emrettiği yerlere harcaması, yasakladığı yerlerden de çekmesi îcab etmektedir. Yüce Allah (c.c.), bu gerçeği şu kavliyle açıklamıştır: *“Allah'ın sana verdiklerinde âhiret yurdu için çabala; fakat, dünya hayatından nasibini de unutma! Allah'ın sana ihsanda bulunduğu gibi sen de iyilik yap! Yeryüzünde fesad çıkarmaya yeltenme!”*⁶

İşte bu ayet, İslam'a göre mülkiyet felsefesini îzâh ederek şu hükümleri özetlemektedir:

1. İnsan elinde servet adına ne varsa, hepsi Allah'ın insana verdiği lütfudur.
2. İnsan, sahip oldukları üzerinde tasarruf ederken gayesi olan âhireti unutmamalıdır.
3. Servet, Allah'ın rızıkı olduğu içindir ki, onda Allah'ın emirlerine göre tasarruf edilmelidir. Bu da iki şekilde mümkündür:

³ Nûr, 24/33.

⁴ Vâkıa, 56/58-59.

⁵ Yâsîn, 36/71.

⁶ Kasas, 28/77.

Birincisi, Allah'ın insana, malını başkasına infak etmeyi emretmesiyle olur. Bu, kesinlikle uyulması gereken bir buyruktur. Çünkü Allah, malı üzerinde mülkiyet yetkisi vererek, insana ihsanda bulunmuştur. Bu nedenle, başkasına iyilik yapmasını emretmeye hakkı vardır.

İkincisi, söz konusu malla ilgili herhangi bir tasarrufu yasaklamasıyla olur. Bu da, Allah'ın insana, toplumsal bir problem veya yeryüzünde fesada sebebiyet verecek bir konuda malını sarfetmesine izin vermemesidir.

İşte bu, İslam'ın mülkiyet nazariyesini kapitalizm ve sosyalizmden ayıran en bariz karakteristik özelliğidir. Bilindiği üzere, kapitalizmin aslı, vâkıada materyalizme dayanmaktadır. Materyalizme göre ise insan, kendi malı ve serveti hususunda yegâne otorite sahibidir. Malının kullanımına ve tasarrufuna başka hiçbir kuvvet veya kudret karışamaz. O, malı hususunda dilediği gibi davranmaya sonuna kadar hak sahibidir. İşte tam da bu noktada Kur'ân-ı Kerim, Şuayb (a.s.) kavminin *"Babalarımızın taptıklarını terk ederek mallarımızda dilediğimizi yapmaktan alıkoyan senin namazın mı?!"*⁷ sözüne işaret ederken böyle bir zihniyeti zemmetmiştir. Çünkü, Şuayb (a.s.) kavmi, malın, bir rızık veren kimse olmadan gerçek anlamda kendilerinin mülkü olduğuna itikad ettikleri zaman, *"bizim malımız"* ifadesini kullanmışlar; *"mallarımızda dilediğimizi yapmak"* diyerek de malları üzerinde tam mülkiyet ve tasarruf sahibi olduklarını iddia etmişlerdir. Bu söylem, böyle bir anlayışın kaçınılmaz bir sonucudur. Şuayb (a.s.)'ın kavminin açığa vurduğu bu düşünce, kapitalizmin de can damarı ve ruhudur. Kur'ân-ı Kerim, malı doğrudan insana nisbet eden düşünceyi, servet ve varlığın gerçek anlamda Allah'a ait olduğunu haykıran bir düşünceyle değiştirerek, kapitalizm felsefesini yıkmış⁸ ve hemen arkasından *"size verdiği (mallar)..."*⁹ diyerek özel mülkiyeti tamamen inkar eden sosyalizmin köküne balta vurmuştur.

Şimdi, İslam iktisadının kapitalist ve sosyalist düzenlerden ayrılan yönlerini ve her bir felsefenin diğerinden ayrılan özelliklerini zikretmeyi uygun görüyoruz:

Kapitalizm: Hiçbir kayıt veya sınır tanımayan ferdi mülkiyet ilkesini ortaya koymaktadır.

Sosyalizm: En azından üretim araçlarında bireysel mülkiyeti reddederek, şahsın özel mülkiyetini inkâr etmektedir.

İslam: Şahsın özel mülkiyetini kabul eder; fakat, onu bütün hadlerden bilâkayıt bırakarak fesada yol açmasına izin vermez.

2. İslam İktisadı ile Modern İktisad Sistemleri Arasında Usûlî Açıdan Bir Mukayese

Yukarıda verilen iki mukaddimededen sonra, İslam iktisadı ile modern ekonomi düzenleri arasındaki temel (usûlî) farkları, bu düzenlerin temel ilkelerini ve İslam'a göre yanlışlıklarını ortaya koymaya çalışacağız.

⁷ Hûd, 11/87.

⁸ *"Onlara Allah'ın size verdiği maldan verin!"* (Nûr, 24/33.) ayetine işaret etmektedir. (çev.)

⁹ *"الذي آتاكم..."* (Nûr, 24/33.)

2.1. İktisadla İlgili Meseleler

Bilinmelidir ki, her bir iktisadî düzenin çözmesi gereken dört tane temel problemi (mesele) vardır. Bunlar, iktisatçıların terminolojisinde *tercihler*, *kaynakların kullanımı*, *gelir dağılımı* ve *gelişim meseleleri* olarak isimlendirilmektedir.

Tercihler meselesi, toplumun zarureti ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere gerekli üretim kaynaklarının *doğru bir biçimde düzene konmasını* ifade etmektedir. Buna göre, muhtelif cinsteki ziraat ürünlerini ekmeye uygun arazileri olan ve değişik üretim sektörlerinde kullanılacak doğal kaynaklara sahip olan bir ülke, arazilerini ihtiyaç duyulan ziraat ürünleri için kullanabilmek ve fabrikalarını da zarurî olan ürünlere yönlendirebilmek için, ihtiyaç ve zaruret durumuna göre birtakım tercihler yapmak zorundadır. Örneğin, buğday ve pirinç üretme kabiliyetine sahip bir ülke, aynı zamanda kahve ve tütün üretebiliyorsa, vatandaşlara daha verimli olacak şekilde bu ürünler arasında bir sıralamaya gitme suretiyle tercih yapmalıdır.

Kaynakların kullanımı problemi, gerekli ürünleri elde edebilmek için üretim araçlarının *doğru miktarlarda* seferber edilmesinin sağlanmasını ifade etmektedir. Buna göre, iktisadî refahı amaçlayan her ülke, ilgili kaynakları, belirlemiş olduğu üretim politikasına göre kullanmalı; kaynakları, topluma daha faydalı ve daha kazançlı olacak şekilde değişik üretim alanlarına taksim etmelidir. Örneğin, buğday üretimi için ne kadar arazi gerekli olacağını, pirinç ve şeker kamışı üretiminde ne kadar arazi kullanılacağını, elbise üretimi için kaç tane fabrika tesis edileceğini, şeker ve ilaç üretimi için ne kadar fabrikaya ihtiyaç duyulacağını vb. net belirlemelidir. Bütün bunlar, kaynakların gereksiz yerlerde zayi olmaması için, toplumun ihtiyacına göre ve birinci aşamada belirlenen tercihlere göre yapılmalıdır.

Gelir dağılımı meselesi, doğal kaynakları kullanarak belli bir miktarda maddi kazanç sağladığımız takdirde, bu varlığı vatandaşlar arasında ne şekilde dağıtacağımızı, gelir dağılımı hususunda neyi ölçü alacağımızı ifade etmektedir.

Gelişme problemi ile iktisatçıların kastettikleri, her bir toplumun, gerçekleştirdiği üretim faaliyetinde aynı seviyede kalmaksızın, sanayi endüstrisinin bütün sektörlerinde yeni şeylerin üretimi ile yeni metotların geliştirilmesi için yükseliş kaydetmesinin gerekliliğidir. Binâenaleyh, bir ülkede AR-GE ve gelişim politikalarını düzenleyen bir mekanizmanın olması kaçınılmazdır.

Yukarıda bahsedilen dört mesele, her bir ekonomik düzenin muhatap olduğu dört temel problemdir. Günümüz iktisad sistemleri, bu problemlerin çözümü noktasında farklılık arz etmektedir. Biz, devam eden satırlarda söz konusu olan dört meseleyi iktisadî düzen itibarıyla ele almaya çalışacağız.

2.2. Kapitalist Ekonomi Nazariyesi

Kapitalizm düşüncesi der ki, alabildiğine fazla gelir ve kâr elde etmesi için, toplumun her bir ferdine maîşet kesbetme noktasında mutlak serbestlik tanımadıkça ekonomik bir düzenden

bahsedilemez. Ancak öyle yaptığımız zaman, bahsi geçen dört problem tabîi olarak çözüme kavuşacak ve kendiliğinden bir iktisadî düzen kurulacaktır.

Kapitalistlerin ifadelerine göre bunun tafsilatı şöyledir: İktisadî düzenin temelini oluşturan iki doğal güç vardır. Bunlar, “arz” ve “talep”tir. Arz, tüccarın, satmak üzere malını piyasaya sürmesini ifade ederken, talep, o malı satın almak üzere müşterinin piyasa gelmesidir. Meşhur iktisad kanunlarından birine göre arz, talepten fazla olduğu sürece fiyatlar düşer; arz talepten az olduğu zaman ise fiyatlar artar. Örneğin, çarşıda aynı tarzda dikilmiş [aynı cinsten] 1000 tane elbise mevcut olup da bu elbiseye talip olan müşteri sayısı ancak 700 kişiyi buluyorsa, elbise fiyatının düşüş kaydedeceği kesindir. Çünkü, arz fazla talep ise azdır. Şayet [aynı örnekte], müşteri sayısı 1000’i geçerse, talebin arzdan fazla olması hasebiyle doğal olarak fiyatlar yükselecektir.

Buna göre insan, geçimini temin etme hususunda tam bir hürriyete sahip olduğu sürece, daha fazla gelir elde edebilmek için, sadece çokça rağbet edilen ve talebi fazla olan malı piyasaya arz eder. Zira, şayet kendisine fazla ihtiyaç duyulmayan ve az talep edilen bir malı piyasaya sürerse, yüksek fiyata satabilmesi imkansız olur. Neticede, kârı da düşük olur. Dolayısıyla insan, ayakta kalabilmek için toplumun ihtiyaç duyduğu şeylerin üretimine yönelerek ihtiyaç duyulmayan şeylerden uzak durma mecburiyetindedir. İşte bu, arz ve talep gibi iki gücün tabiatına bağlı olarak meydana gelmekte olan [bir durumdur].

Kapitalistler derler ki, iktisadî faaliyetlerle hareketliliğin tamamını düzenleyen bu iki güçtür. Tercihler, kaynakların kullanımı gibi problemleri halleden de, söz konusu iki güçtür. Mesela, tercihler problemi söz konusu olduğu zaman, maksimum gelir elde etme serbestiyetine sahip bir kişi, sadece en çok talep edilen ve en çok ihtiyaç duyulan malın üretimini tercih eder. Hâkeza, kaynakların kullanımı meselesinde de, kaynaklarını, ancak geliri en yüksek olan şeylerin üretimi için kullanır. [Malumdür ki,] bir malın talebi artmadıkça getireceği kâr yüksek olmaz; toplumun ihtiyacı olmadıkça o mala olan talep de artmaz. Örneğin, talebe nisbetle daha fazla ayakkabı üretilirse, fiyatların düşeceği âşikârdır. Hatta, üretim maliyetinden daha aşağı düşmesi muhtemeldir. Hâl böyle olunca, bazı üreticilerin üretimden çekilmesi de kaçınılmazdır. [Üreticilerin piyasadan çekilmesi], arzın azalmasıyla fiyatların yeniden yükselmesini beraberinde getirecektir. Hatta, üreticilerin büyük çoğunluğu ayakkabı üretiminden vazgeçerse, ayakkabı fiyatları aşırı yüksek seviyelere ulaşacaktır. Bu da, sektörün haricindeki üreticilerin, yeniden ayakkabı sektörüne atılmasına sebep olacaktır. İşte böyle bir tecrübe, piyasada ancak ihtiyaç ve talep miktarı kadar ayakkabı arzı söz konusu oluncaya kadar, istikrar ve denge noktasını yakalayana dek devam edecektir. İstenilen seviye de, budur.

Gelir dağılımı meselesine gelince, kapitalistlere göre, gelir dağılımını düzene koyan da yine arz ve talep dengesidir. Şöyle ki, gelir ve kazancı hak eden, *toprak*, *para*, *iş* ve *yatırımcı* olmak üzere üretkenliğin ana unsurlarıdır. *Toprağın* geliri, kira; *paranın* geliri, faiz veya fayda; *işin* geliri, ücret; *yatırımcının* geliri ise, kârdır. Kira, faiz, ücret ve kârın miktarını belirleyen ise, ancak arz-talep dengesidir. Buna bağlı olarak, toprak ve arazilere karşı talep, bunlara olan arzdan fazla olursa, kira ücreti yüksek olur. Talep az ise, kiralar düşük olur. Aynı şekilde, para

ve mala olan rağbet, arzdan daha fazla olursa malın ve paranın getirisi daha yüksek olur. Aksi takdirde, para ve malın sağlayacağı kazanç seviyesi düşük olur. İşçilik olgusunu da bunlara kıyas edin. Eğer işe olan talep, yani işçilere olan rağbet, piyasada mevcut bulunan işçilerin sayısından daha fazla olursa, maaş seviyesi yüksek olur. Şayet işçilere olan talep az ise, ücretler ve maaşlar düşük olur. Görüldüğü üzere, arz ve talep dengesi, gelirin düzenli olarak dağıtılmasını da sağlamaktadır.

Gelişme meselesine gelince, o da aynı minvâl üzere gerçekleşmektedir. Demek oluyor ki, her bir birey, mümkün olduğu kadar para kazanma ve gelir elde etme imkanına sahip olunca, insanların rağbetini kazanma suretiyle fiyatın artışını sağlamak üzere, yeni şeyler ve yeni âletler icad etmek için bütün eforunu sarf eder, vargücüyü çalışır. Böylece, maksat gerçekleşir ki, o da gelişme ve yükselmedir.

İşte yukarıda bahsedilenler, kapitalist ekonominin temel felsefesidir. Bu felsefenin esaslarını özetlemek isterseniz, şunlar üzerine bina edildiğine dikkat çekmelisiniz:

1) *Temellük serbestisi*: Gerek üretim, gerekse tüketim malları olsun, bütün ticarî malların mutlak mâliki, hiçbir teklif ve ilzama tâbi olmaksızın insan fertleridir.

2) *Ekonomik serbesti*: Bireylerin, devlet tarafından hiçbir müdahale olmaksızın, kendi projelerini icrâ etme ve mallarını yatırımda kullanma hakkına sahip olmalarıdır. Buna göre, iktisadî düzenleyen ve kontrol eden tek güç, piyasadır. Bir açıdan üretici güçlerle üretim unsurları arasındaki rekabet, diğer açıdan istedikleri ürüne sahip olma uğrunda tüketiciler arasındaki mücadele, serbest ekonominin en bariz özelliklerindedir. Bu hâdise, aynı zamanda, piyasanın istikrar bulmasıyla bütün insanlığın maslahatının gerçekleşmesinin garantisidir.

3) *Kâr hürriyeti*: Kapitalist sistemde kâr, iş sahibi ile işi organize eden tarafın emek ve projelerini gerçekleştirmelerine mukabil tahakkuk eden bir ücrettir. Dolayısıyla, bu hürriyetin devlet tarafından hiçbir şekilde sınırlandırılması söz konusu değildir. Zira kapitalist ekonomi, ücretlendirme mekanizması ile arz-talep kuvvetini, iktisadî hareketliliğe otomatik olarak yön veren ve kontrol eden aktif bir faktör olarak görmektedir. Bu nedenle, hükümetin hiçbir müdahalesine ihtiyaç duyulmamaktadır.

2.2.1. Kapitalist Ekonominin Tenkidi¹⁰

Kapitalist düşünce, temel ilkesinde isabetli olmuşsa da, o ilkenin tatbiki noktasında hataya düşmüştür. Temel ilke, bir iktisadî düzenin, planlamayla değil, arz ve talep gibi doğal dinamiklerle kurulabileceğidir. Bu, bizim de itiraz etmeyeceğimiz gayet tabii bir ilkedir. Fakat kapitalist sistem, bu ilkeyi, istediği kadar para kazanma noktasında fertlere herhangi bir şart veya kayıt getirmeksizin, sonsuz bir hürriyet tanıma suretiyle uygulamıştır. Bu mutlak hürriyetin, arz ve talep kanununu kısıtlamaya sebebiyet vereceği, böylece ilk başta ortaya koyduğu fitrî nizamın fesada uğrayacağı gerçeğini gözden kaçırmıştır. Bunu îzah etmek gerekirse, bir ferdin, mümkün olduğu kadar çok kâr ve gelir elde etme yolunda mutlak

¹⁰ Bu başlık, orijinal metinde “İslam Nokta-i Nazarından Sosyalizmin Eleştirisi” konusundan sonra yer almaktadır. Çeviri metninde, konuların akışı ve anlam bütünlüğünden dolayı buraya alınmıştır.

hürriyeti olduğu zaman, kendisi için ribâ, kumar, tekellilik, tahminle satış ve daha fazla kâr getirebilen bütün yolların kapısı açılır. O halde, zengin olabilmek için piyasayı tahakkümü altına alarak, fiyatlar hususunda monopoli kurmak meşrulaşmakta ve piyasada zenginlerin razı olmayacağı bir fiyattan, onların işçiler için tayin ettikleri dışında bir maaştan bahsetmek imkansız hâle gelmektedir. Çünkü, piyasanın kralları ve hâkimleri, ellerinde sermayesi bulunan zenginlerdir. Arz ve talep dengesini felç edenler, onlardır. Zira, arz ve talep dinamiği, ancak müşterinin istediği kişiden [ve istediği fiyata] mal alabildiği, tâcirlerin de hür bir şekilde rekabet etmesinin söz konusu olduğu bir serbest piyasada çalışır. Piyasaya bir şahsın veya bir şirketin hegemonya kurması durumunda ise, müşterinin sadece o kişiden veya o şirketten mal alma dışında bir seçeneği yoktur. Böylece, [bir kişinin] tahakkümü, fiyatlara yön verme noktasında arz ve talep güçlerini etkisiz hâle getirmektedir.

[Piyasanın kaosa girmesi], kapitalizmin iftiharla bayraktarlığını yaptığı mutlak hürriyetin hâkim olduğu bir ortamda meydana gelmektedir. Çünkü insan, ancak böylesi bir hür ortamda, riba, kumar, ihtikar veya tahminle satış gibi yöntemlerden istediğine başvurarak kantar kantar para kazanma imkanına sahip olur. Bu kantarlar sayesinde, piyasayı ele geçirecek büyüklükte fabrikalar ve işyerleri kurar ve küçük iş adamlarına, kendi seviyesine yükselmesi için fırsat tanımaz. Şayet başkası onun derecesini yakalarsa, onunla ticarî anlaşmalara girerek ortaklık kurar. Bu da, bütün malların birtakım iş adamlarının elinde mahsur kalmasına yol açar. Neticede, müşterilerle tüketicilerin fiyatlara yön verme noktasında talep gücünü kullanmaları için seçme hürriyeti diye bir şey kalmaz. Hâl böyle olunca, kapitalist bir düzende serbest piyasa olgusundan, arz ve talep dengesinden veya rekabet ortamından bahsedilebilir mi? Kapitalist ekonomide bu kavramlar, sadece satırlara hapsedilmiş, gerçek hayatta ne sesi ne de eseri olan birer nazariye olarak yer almaktadır.

Şu husus vuzuha kavuşmuş bulunmaktadır ki, kapitalist ekonomi, ana ilkesini, neticede o ilkeyi yıkacak şekilde uygulamaya koymuş; arz-talep dengesini, etkinliği küçük bir dairede mahsur kalan birer felçli gibi zayıf düşürmüştür. Bunun neticesi olarak, bir hayli ekonomik hasar baş göstermiştir:

Birincisi: İnsanlardan bir azınlık grup, tedavülde olan malları hâkimiyeti altına geçirmiştir. Bu azınlık, kendi ölçüyle sınırlı kalmamış, uluslararası çapta bir güç hâline gelmiş, yurtdışı bankalarının ve uluslararası şirketlerin hisselerine sahip olmuştur. Söz konusu şirketler aracılığıyla ve elindeki ekonomik güç sayesinde, devletlerin siyasetine karışmıştır. Ayrıca bu azınlık, farklı düşünce akımlarına tesir ederek onları kapitalizmin hamurunda yoğurma suretiyle ekonomik azgınlığını güçlendirmek için değişik medya araçlarını da ele geçirmiştir.

İkincisi: Bu düzene göre, tam hürriyet sadece sermaye sahiplerine aittir. Fakirlerin, zenginlerin iradesine boyun eğmekten başka hakları yoktur.

Üçüncüsü: Bu sistemde, üretim faaliyetleri, toplumun hayrına olan şeylere değil, getirisi daha fazla olan unsurlara yönlendirilir. Şayet, tiyatro ve dans alanlarının inşa edilmesinde yüksek kâr söz konusu olursa, elzem olan bazı ihtiyaçların ihmal edilme pahasına da olsa, bütün araçlar oraya sarf edilme yönünde tercihler yapılır.

2.3. Sosyalist Ekonomi Nazariyesi

Sosyalist ekonomi düzeni, kapitalist iktisadın tam kaşısında yer almaktadır. Sosyalist nazariye der ki, ekonomik düzen, akli ve idraki olmayan arz ve talep güçlerinin eline bırakılmamalıdır. Zira bu ikisi, birer kör kuvvettir. Arz ve talep vasıtasıyla ekonomik istikrarı yakalayana kadar, iktisadî krizlere ve büyük zararlara düçâr oluruz. Ne yazık ki, arz ve talep gücü, bastığın zaman üretimi durduran, bir daha bastığın zaman üretimi yeniden aktif hâle getiren bir otomatik düğmeye sahip değildir. Düşünülenin aksine, üretim faaliyetlerinin değışebilmesi, zaman isteyen uzun bir süreçtir. Bu süreç esnasında, kaynakların gereksiz yerlere harcanması söz konusu olabilmektedir. Hâl böyle olunca, şayet toplumun ihtiyaç ve gereksinimlerini karşılayabilecek bir ekonomik düzenden bahsedilecekse, üretim kaynakları, özel mülkiyetle bireylerin hâkimiyetine teslim edilmemelidir. Bilakis, tamamen devletin eli ve kontrolü altında bulunmalıdır. Çünkü, iktisad politikalarını (economic planning) yürüten, toplumun ihtiyaçlarını ve bu ihtiyaçların miktarlarını belirleyen, sonra da söz konusu ihtiyaçları karşılamak adına üretim kaynaklarını doğru biçimde kullanmak durumunda olan, devlettir. Böylece, üretim faaliyetinin her bir aşamasının, [devletin belirlediği] iktisad politikalarına uygun olarak meydana gelmesi mümkün olmaktadır. Öyleyse, ekonomik anlamdaki tercihleri takdir eden, kaynakların kullanımını kontrol eden ve işçilerin maaşını belirleyen unsur, devlettir. Şöyle ki, [devletin] bütün kaynakları hükümetin elinde olduğu zaman, vatandaşlara sadece alın teriyle çalışmak düşmektedir. Ne kadar çalışırlarsa, o kadar ücret hak ederler: Kâr, fayda, faiz, veya kira gibi şeylere ihtiyaç kalmamaktadır. Vatandaşlar arasında gelir dağılımı ise, sadece ücretlendirme ve maaş suretinde meydana gelmektedir. Kâr, faiz ve kira bedeli gibi olayların tamamı, sosyalizm felsefesine göre tamamen yasaktır. Zira, sosyalist ekonomiye göre bir ürünün kıymeti, ancak o ürün için harcanan iş ve emeğin bedelidir. Kapitalist piyasada, satıcı ile kiraya verenin, harcadıkları emekten fazla olarak “kâr”, “faiz” veya “kira ücreti” adı altında istedikleri bedel ise, İngilizcesi “surplus value” olmak üzere, “kıymet fazlası” olarak isimlendirilmektedir ki, sosyalistlere göre mutlak bir zulümdür.

2.3.1. İslam Nokta-i Nazarından Sosyalizmin Eleştirisi

Kuşkusuz, sosyalist ekonomi, düşüncesinin ilk adımlarında bile yanılıya düşmektedir. Dememiz o ki, yukarıda bashedilen toplumsal meseleler, herhangi bir hükümetin plan [veya projesiyle] çözülebilecek [basit olaylar] değildir. Bu meselelerin, devletin planlamasına havâle edilmesi, insan fıtratına aykırıdır. Zira, insanın herhangi bir iktisadî alana/eyleme meyletmesi, tabiatına ve fıtratına göre değışkenlik arz edebilen bir durumdur. Şayet, [bu konuda] onu devletin ilzâmı altına sokarsak, kendi tabiatıyla fıtratından uzaklaşmış yapay bir varlık hâline gelecektir. Bu, tıpkı her ülkede gördüğümüz gibi, fitrî uyum ve aralarındaki ilişkilere göre evlilik vuku bulan gençlerle kızların durumuna benzemektedir. Doğal olarak meydana gelmekte olan bu evlilik düzeninin, bazen, onların arasında birtakım münâkaşalara sebep olabildiğine de şahit olmaktayız. Buna rağmen, akıldan nasibini almış hiç kimse, söz konusu münâkaşaları engellemek adına, falan gencin falan kızla evleneceğine, falan kızı ancak falan gencin nikahlayabileceğine karar verecek şekilde bir devlet planlamasının olmasını düşünemez. Şayet devlet, her şeye rağmen böyle bir şey yapmaya kalkışırsa, insanın fıtratına

ve tabiatına aykırı bir durum olacağı âşikârdır. Bu nizam, tamamen insanlararası münasebetler temelinde cereyân etmektedir ki, hükümetin veya haricî bir planlama sisteminin müdahalesi düşünülemez.

Aynı şekilde, iktisadî düzenin de haricî planlamalara tâbi olmaksızın aynı minvâl üzere ilerlemesi gerekmektedir. [Bir planlamaya tâbi olmasının], birçok zararı söz konusudur:

Birincisi: Bu, bütün üretim araçlarının devletin elinde bulunmasını gerektirecektir. Devlet erkânı ise, ne meleklerden ne de mâsum insanlardan teşekkül etmektedir. Devleti yönetenler de, diğer insanlarda gördüğümüz gibi, aynı duyguları, arzuları ve amaçları taşıyan küçük bir insan topluluğundan oluşmaktadır. Şayet bu topluluk, halkın maslahatlarından sarf-ı nazar ederek, ekonomik kaynakların tamamını kendi heveslerini tatmin etmek üzere seferber etmek isterse, yeryüzünde devâsâ bir fesad meydana gelecektir.

İkincisi: Ekonomik planlama, ne kadar net yöntemlere ve modern metotlara sahip olursa olsun, toplumun gerçek ihtiyaçlarını asla karşılayamayacaktır. Çünkü, ihtiyaçlar gün be gün değişmekte, devletin projesi ise senede [en fazla] bir veya iki kere tatbika konu olmaktadır. Böyle bir planlama, sene boyunca yenilenmekte olan açığı nasıl kapatabilecektir? Sürekli değişen ihtiyaçları tespit edip, onların çözümü için çalışmalar yapmak, yine zaman isteyen bir süreçtir. Dolayısıyla, kapitalizme yöneltilen itirazın aynısı, sosyalizmin de karşısına dikilecektir.

Üçüncüsü: Bu planlanmış düzen, devletin despot ve [zalimâne] uygulaması olmaksızın yürümez, yürüyemez. Zira bu program, bireye, hoşnut olmadığı bir işi yüklemeyi, tabiatıyla bağdaşmayan bir hizmete zorlamayı gerektirecektir. Neticede, vatandaşın maslahatıyla projenin maslahatı arasında bir kavga durumu söz konusu olacaktır.

3. İslam'ın İktisad Anlayışı

İslam dini, iktisad konusunda, ifrat¹¹ ve tefritten¹² uzak mutedil bir yol izlemiştir. “Ekonomik düzen”, “arz ve talep dengesi”, “piyasa döngüsü” gibi ifadeler, ne Kur’an-ı Kerim’de ne de Nebvî Sünnette emsaline rastlayacağımız tabirlerdir. Bununla birlikte, Kur’an, sünnet ve İslam fıkhnının incelenmesi sonucunda ortaya çıkan netice şudur ki, İslam, ekonomik düzeni belli bir planlamaya göre yürütmekten uzaktır. İslam’ın benimsediği anlayışa göre, iktisadî nizam, Allah (c.c.) tarafından bazı doğal dinamiklere tevdi edilmiştir. Nitekim, Yüce Allah (c.c.), “dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik; birbirlerine iş gördürmeleri için kimini kimine derecelerle üstün kıldık...”¹³ buyurarak maîşetin taksimini Zât-ı Zü'l-Celâllerine nispet etmiştir. Bu, ekonomik düzenin [gerçekte] Allah’ın (c.c.) yed-i kudretinde bulunduğu işaretlerindedir. Fakat, aynı zamanda birtakım doğal güçler vardır ki, insanların maîşetlerini tanzim eder. Bu güçleri, arz ve talep güçleri şeklinde de ifade edebiliriz. Zira, kiminin ihtiyacını kimine bağlayarak satıcıyı müşteriye; müşteriye de satıcıya muhtaç

¹¹ Kapitalizme işaret (çev.)

¹² Sosyalizme işaret (çev.)

¹³ Zuhruf, 43/32.

kılan yine Allah (c.c.)'tır. Bunların, birbirinden bağımsız kalması asla söz konusu değildir. Nitekim Allah (c.c.), “birbirlerine iş gördürmeleri için” ifadesiyle buna işaret etmiştir.

Aynı şekilde, Rasulullah (s.a.s.)'ın hadislerinde de bunu teyit eden [ifadeleri] görebiliriz. Enes (r.a.)'ın O (s.a.s.)'ndan rivayet ettiğine göre, “İnsanlar, ‘Ey Allah'ın Elçisi (s.a.s.)! Fiyatlar aşırı yükseldi, sen bize narh koymaz mısın?!” derler. Rasulullah (s.a.s.) buna cevaben, ‘Sıkan/daraltan, genişlik veren ve [herkesin] rızıkını tayin eden Allah (c.c.)'tır. Ben, sizden birinin benden, bir mal veya kan adına alacağı hakkı olmadığı halde Allah'ın huzuruna varmak isterim’ der”.¹⁴ Bu haberi, Ebû Davud, Tirmizî, İbn Mace ve Dârimî olmak üzere tamamı, *buyû'* bahsinde rivayet etmişlerdir. İmam Tirmizî, bu hadisin sahih olduğuna hükmetmiştir. Hadisi, İmam Ahmed de *el-Müsned* (III, 156, 286)'inde nakletmiştir. Metin, Ebu Davud'a ait olmak üzere, “Fiyatlandırma” bâbında Ebu Hüreyre (r.a.) yoluyla gelen Ebu Davud ve Ahmed b. Hanbel'in bir başka rivayetine göre, “Bir kişi Allah Rasulüne (s.a.s.) gelerek ‘Ey Allah'ın Rasulü! Bizim için fiyatları belirle!’ der. Hz. Peygamber (s.a.s.), ‘Ben ancak dua ederim’ diye cevap buyurur. Sonra bir başkası daha gelir, ‘Ey Allah'ın Rasulü! Fiyatları belirle!’ der. Allah Rasulü (s.a.s.), ‘[Fiyatları] indiren ve yükselten, Allah (c.c.)'tır. Ben, hiç kimseye haksızlık etmeden Allah'a kavuşmak isterim.’ der.” Bu haberin isnadı hasendir.¹⁵

Ebu Saîd el-Hüdrî (r.a.) tarikiyle gelen bir başka rivayette, “Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde fiyatlar çok yükseldi. İnsanlar, ‘Bizim için fiyatları bir düzene koysan!’ dediler. Hz. Peygamber (s.a.s.) dedi ki: ‘Düzene koyan veya fiyatları belirleyen Allah (c.c.)'tır. Mal veya can hususunda hiç birinize zulmetmiş olmadan aranızdan ayrılmak isterim” denmiştir. Rivayet silsilesi hasen seviyesinde olan bu hadisi, Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde nakletmiştir.

Asbağ b. Nebâte'nin Hz. Ali (r.a.)'den naklettiğine göre, “Ey Allah'ın Rasulü (s.a.s.), bizim için fiyatları düzelt! dendiğinde Hz. Peygamber (s.a.s.), ‘Fiyatın iniş-çıkışları, Allah'ın kontrolündedir. Ben, sizden birinin, benden, yapmış olduğum bir haksızlığı talep eder hâlde Allah'ın huzuruna varmak istemem” der. Bu eseri, İmam Bezzâr *Müsned*'inde nakletmiştir.¹⁶ el-İclî, Asbağ b. Nebâte 'nin güvenilir bir râvi olduğunu dile getirmiştir. Onun bu hadisi, yukarıda geçen şevâhidlerle teyit edilmiş bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere, Rasulullah (s.a.s.) yukarıdaki hadislerde, narh koyma faaliyetini Allah'a nisbet etmektedir. Bu, fiyat kontrolünün, devlet tarafından belirlenen bir politikaya göre gerçekleşmeyeceğini göstermektedir. [Fiyatların seyri], yalnızca Allah'ın takdirinde bir durumdur. Şurası kesindir ki, Allah'ın narh koymasından maksat, doğal olarak fiyatları belirleyen bu fitrî mekanizmanın Allah (c.c.) tarafından yaratılmış olmasıdır. Öyleyse, zikri geçen hadis, İslam dininin arz ve talep dengesi tarafından yönetilen bir piyasayı kabul ettiğine ve piyasaya müdahale etmenin, dünya hayatında câri olan Allah'ın kanunlarının tabîi akışına

¹⁴ Ebu Davud, 3451; Tirmizî, 1314; İbn Mace, 2200; Hâfız *et-Telhîs* (III, 14, 1185 no. hadis)'te, hadisin senedinin, İmam Müslim'in şartlarına uyduğunu dile getirmiştir.

¹⁵ Ebu Davud, 3450; Ahmed b. Hanbel, II, 337, 373; İbn Hacer, *et-Telhîs*, III, 14.

¹⁶ *Keşfü'l-Estâr 'an Zevâidi'l-Bezzâr* (II,85, 1263 no'lu hadis)'da geçtiği üzere el-Bezzâr, bu haberi *Müsned*'de nakleder. Bu hadisi büyük muhaddisler tezyif etmişlerdir (*Mecma'u'z-Zevâid*, IV, 99.).

aykırı bir hareket olduğuna delalet etmektedir. Yine, gerek devlet tarafından gerekse piyasada aktif olan iş adamları tarafından, [piyasaya] dışarıdan yapılan bütün müdahalelerin bir haksızlık olduğuna delalet etmektedir. Bunu, İmam Müslim, Tirmizî ve diğer muhaddislerce rivayet edilen Câbir b. Abdullah (r.a.)'ın Rasulullah (s.a.s.)'tan naklettiği şu hadis teyit etmektedir: "Bir şehirli, bir bedevînin malını satmaya yardımcı olmasın! Bırakın! Allah (c.c.), insanları birbiri sayesinde rızıklandırır." Bu hadiste, Araplar'ın en fasîhi olan Hz. Peygamber (s.a.s.), Allah (c.c.)'ın bazı insanları bazı insanlar vasıtasıyla rızıklandırıldığını, yani satıcıyı müşteri vasıtasıyla, müşteriye ise satıcı aracılığıyla rızıklandırıldığını dile getirmiştir. O hâlde, hiç kimsenin bu ilahî nizama karışarak fiyatları kendi tahakkümü altına almaya hakkı yoktur. Hadis, piyasa düzeninin, değiştirilmesi câiz olmayan doğal bir nizam olduğuna işaret etmektedir. Buna göre, birinci hadis (narh koyma hadisi), devletin serbest piyasaya müdahalesini yasaklarken; ikinci hadis (Câbir hadisi), kimi iş adamlarının, doğal akışını değiştirecek şekilde piyasaya karışmasını engellemektedir. Netice itibariyle, her iki müdahale de yasaklanmıştır.

Anlaşıyor ki, İslam, sadece piyasanın tabiî akışına devam etmesini ve bu akışı engelleyecek herhangi bir durumun ortaya çıkmamasını hedeflemektedir. Ne yazık ki, piyasanın tabiî seyirinin devamı, varlıklı insanların dilediklerini yapmak üzere serbest bırakıldığı bir ortamda mümkün görünmemektedir. Çünkü mutlak hürriyet, yukarıda da değindiğimiz üzere, piyasa düzenini alt üst edecek tekelleşmelere sebebiyet verecektir. [Piyasanın doğal serencamı], insanların [ticarî] muameleleri birtakım şartlarla kayıtlı ve sınırlarla çevrili olduğu zaman söz konusudur. Nitekim İslam, kapitalizmde bir realite olduğu gibi, bireylerin hürriyetinin piyasa ve toplumun hürriyetinden üstün gelmesini önlemek adına birtakım şartlar ve sınırlandırmalar getirmiş ve insan fertlerini, piyasa ve toplumun hürriyetine kefil olan bazı hükümlere tâbi kılmıştır. Bu hükümler: ribâ, kumar ve tahminle satış gibi olayların haram kılınmasıdır. Zira bunlar, mal ve servetin sadece zenginlerin elinde birikmesine götüren araçlardır. Nitekim, insanlık tarihi, kapitalistlerin azgınlığının bu araçlarla meydana geldiğine tanıklık eder. Çünkü sermaye sahiplerinin, [her zaman] bu fiiller aracılığıyla kantar kantar mal kazanarak, serbest piyasayı linç edecek biçimde piyasaya hükümranlık ettikleri bir vakıdır.

Tekelcilik, ticaret kervanlarını şehrin dışından kaşılama şeklinde yapılan alışveriş (*telakki'l-celeb*), şehirlinin köylü adına satışı ve diğer fâsid/bâtıl alışveriş nevelerinin yasaklanması, yine bu cümledendir. Çünkü bunların tamamı, piyasanın doğal vaziyetini değiştirmeye, arz ve talep dengesini bozmaya ve belli bir grubun fiyatlara hâkim olmasına götüren sebeplerdir.

Bezzâr, Ahmed b. Hanbel, Ebu Ya'lâ ve Taberanî (r.a.)'nin İbn Ömer (r.a.)'tan naklettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Her kim buğday/veya herhangi bir yiyecek konusunda ihtikâr yaparsa, Allah (c.c.)'tan berî olmuş, Allah (c.c.) da ondan berî olmuştur. Her kimsenin tarlası olduğu halde, bir Müslüman orada aç vakit geçirirse, Allah'ın ahdi onlardan berî olmuştur." [Daha detaylı bilgi için], *Keşfü'l-Estâr 'an Zevâidi'l-Bezzâr ve Mecma'u'z-Zevâid'e* başvurunuz.

Hâkezâ, iş adamları arasında örgütlemeye dayalı ticarî işbirliği kurmanın yasaklanması da, [İslam'ın sınırlama getirdiği] hükümlerendir. Zira böyle örgütlemeler de, fiyatların dizginini sayılı tüccarların elinde bırakma suretiyle piyasanın doğal düzenini bozan unsurlardır. Nitekim fukaha, fiyatlar üzerinde monopoli kurma amacıyla, tacirlerin kendi aralarında işbirliği yapmalarına müsaade edilmemesi gerektiğini; onlar, her ne zaman fiyatlar üzerinde iş çevirirlerse, piyasayı normal vaziyetine döndürünceye kadar İslam devletinin narh politikasıyla müdahalede bulunması gerektiğini açıkça beyan etmişlerdir. [Konuyla ilgili daha geniş malûmat için], *el-Hidâye'nin kismet (taksimât)* bahsine müracat ediniz.

Zekat, sadaka çeşitleri, kurban, keffaretler, nafaka ve mirasla ilgili meseleler, İslam'ın [iktisada ilişkin] öngördüğü ahkâm çeşitlerindedir. Bunlar, servet ve sermayenin varlıklı insanlardan, toplumun yoksul insanlarına doğru akışını sağlayan vasıtalarıdır. Böylece, İslam'da, tekel ve karaborsacılığa giden yolların önüne sed çekilmiş; infak kapıları tamamen açık bırakılmıştır. Bundaki hikmet, Kur'an-ı Kerim'in diliyle "*tâ ki, içinizdeki zenginler arasında elden ele dolaşan bir tekel hâline gelmesin*"¹⁷ ayetinin işaret ettiği anlamdır.

Sonuç olarak İslam, bireyin [ekonomik] hürriyetine belli bir yere kadar itibar etmiş; fakat, toplumun hürriyetini tercih ederek ona üstünlük atfetmiştir. İslam, arz ve talep gibi doğal dinamikleri kullanarak piyasayı, tabîi seyrine devam eden serbest bir sistem hâline getirmeyi; piyasanın dizginini belli grupların eline geçirme suretiyle, arz ve talep dengesini etkisiz hâle getiren monopoli olgusunun önüne geçmeyi hedeflemiştir. Bu uğurda, [malî] muamelelerin birçok çeşidini yasaklayan hükümler teşri etmiş, ihtikar olayının başgöstermesi durumunda İslam devletinin piyasaya el atmasını tecviz etmiştir. Bu bağlamda, kapitalizmden farklı olarak, İslam'ın iktisad anlayışını, iktisap/kazanç hürriyetini mutlak bir hürriyet addetmeyen bir düşünce olarak özetleyebiliriz.

İslam, genel olarak iktisadî faaliyet ve aktivitelerde üç çeşit kontrol mekanizmasını meşru kabul etmiştir:

1) *Dinin müdahalesi*: Bir müktesibin (kazanç elde eden), ribâ, şans oyunları, tahminli satış, fâsid/bâtıl alışveriş çeşitleri gibi gayri meşru bir yoldan kazanç sağlamasının dinen yasaklanmış olduğunu ifade etmektedir.

2) *Devletin müdahalesi*: Narh koyma hadisinde geçtiği üzere İslam, normal hâlindeyken, devletin piyasaya müdahale etmesine müsaade etmez. Bununla birlikte, fıkıh kaynaklarında ifade edildiği üzere, şayet bir kimse piyasayı ele geçirmeye çalışsa veya serbest piyasa üzerine kendi hegemonyasını kurmaya yeltense devletin müdahale hakkı doğar. Bunun dayanağı, Ma'kil b. Yesâr (r.a.)'ın Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayet ettiği şu hadis-i şeriftir: "Kim, aşırı yükseltme amacıyla Müslümanların fiyatlarına burnunu sokarsa, onu, başaşağı cehennemin büyük bir kısmına atmak Allah (c.c.)'ın hakkıdır." Bu haberi, Hâkim (2214 no'lu hadis), Beyhakî (VI, 30), Taberanî (XX, 479), Ahmed b. Hanbel (V, 27) vd. nakletmiştir (*Kenzü'l-Ummâl*, Bâbü'l-İhtikâr, IV, 56, 5440 hadis). Yine, Hz. Ömer (r.a.), Hâtib b. Ebî Belta'a'ya demiş ki, "Ya

¹⁷ Haşir, 59/7.

fiyatı yükselteceksin ya da pazarı terk edeceksin!" Hadisi, İmam Mâlik (1352. hadis), Abd b. Hümejd ve Beyhakî rivayet etmiştir (*Kenzü'l-Ummâl*, IV, 104, 882. hadis). [Hz. Ömer'in bu uygulaması], piyasa düzenine aykırı bir durum gözlemlediği zaman, devletin olaya karışabileceğine delalet etmektedir.

3) *Ahlakî kontrol*: İslam'da, iktisadî olayların ahlakî hükümlerden uzak olduğu düşünülemez. Zira, bahsettiğimiz gibi, mümkün olduğu kadar fazla para kazanabilmek, insanın asıl hedeflerinden değildir. Bundan dolayıdır ki İslam, Müslümanlara, başkalarıyla muamelede iyiliğe sarılmayı, kendilerinin çok ihtiyaçları olduğu hâlde özgecilik yapabilmeyi, kâr elde etmek adına rekabet etme yerine infak konusunda yarışmayı aşılabilir. Kur'an-ı Kerim ve sünnette, buna benzer sayamayacağımız kadar ahlakî hükümler yer almaktadır. Burası, onların hepsini tek tek ele almak için elverişli değildir. Şu kadar var ki, İslamî hükümler ve öğretiler kâmil bir şekilde uygulandığı müddetçe, toplumda, talihsiz kapitalist sistemin hiçbir izi kalmaz; sosyalist veya kömünist bir iktisad düzenine asla ihtiyaç duyulmaz; ekonomik düzen, zulüm, merhametsizlik ve nefsniliğin söz konusu olmadığı âdil bir atmosfere bürünür. Tefvik Allah (c.c.)'tandır.